

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ РАУФА АБЛЯЗОВА**

**Кафедра права та інформаційної справи**

**КУРСОВА РОБОТА**

**з дисципліни «Теорія держави і права»**

**на тему: «Правові норми у системі соціальних норм»**

**Студент-виконавець:**

Федоренко Максим Сергійович,  
група ЮР-31

**Керівник курсової роботи:**

Джолос Сергій Вадимович

Курсова робота захищена з оцінкою

\_\_\_\_\_  
Протокол захисту курсових робіт

№ \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_ 20\_\_\_\_ р.

**Черкаси 2024**

|                                                                                                                                      |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                                                           | 3  |
| РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ.....                                                     | 6  |
| 1.1. Поняття та ознаки правових норм.....                                                                                            | 6  |
| 1.2. Правова норма як одне із ключових понять теорії права.....                                                                      | 9  |
| РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ.....                                                                  | 12 |
| 2.1. Види та способи правових норм у системі соціальних норм .....                                                                   | 12 |
| 2.2. Спеціалізовані правові норми у системі соціальних норм.....                                                                     | 18 |
| 2.3. Правові норми – правила поведінки .....                                                                                         | 24 |
| РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ: ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ І ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ..... | 26 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                                                        | 29 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                                                                      | 31 |

## ВСТУП

Актуальність курсової роботи. У сучасних умовах перед країною стоять завдання сталого розвитку у всіх галузях. У зв'язку з цим українське право, забезпечуючи виконання даних завдань, повинно бути декларативним, бездіяльним, нездійсненим. Саме тому проблема виконання права набуває сьогодні особливого значення.

Норма під певним кутом зору можна назвати основною формою реалізації права, що обумовлюється нормативним розумінням останнього як системи загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що існують у суспільстві. Саме завдяки нормам реалізується імперативний початок, закладений у праві, властивий всім видам юридичних норм.

Правова норма як мета та результат найтіснішим чином пов'язана з поняттям ефективності правового регулювання, питання підвищення якої не перестають хвилювати уми як теоретиків так і практиків. Крім того, комплексний загальнотеоретичний аналіз поняття норм права може допомогти вирішенню проблем втілення в життя окремих видів правових актів, які вирішуються у межах галузевих наук.

На повному, якісному та своєчасному виконанні зобов'язань ґрунтується стабільність громадянського обороту, що зумовлює необхідність звернення до самої сутності поняття «норма права».

Безперервна актуальність обраної проблематики визначається ще й тим, що належне, добровільне виконання юридичних актів завжди виступало запорукою забезпечення балансу інтересів у суспільстві, підтримання стабільності та правопорядку. Досягнення останнього з вищеперелічених умов виконання представляється найбільш проблематичним у сучасних українських реаліях.

Воно можливе тільки при усвідомленні всім населенням нерозривного зв'язку між правами та обов'язками, свободою та відповідальністю, можливостями та зобов'язаннями і вимагає від держави завзятої, планомірної,

послідовної роботи з підвищення загального рівня правосвідомості та правової культури населення.

Крім цього, раціональна, грамотна, науково обґрунтована організація правового регулювання також здатна вплинути на громадян до виконання покладених на них обов'язків. Разом з тим, слід зазначити відсутність комплексного загальнотеоретичного дослідження, спеціально присвяченого нормам права та відповідної наукової категорії.

Актуальність дослідження зумовлено тим особливим значенням, яке має для суспільства регулювання правових норм.

Правові норми існують для того, щоб активно впливати на поведінку людей, регулювати суспільні відносини. Однак цінність приписів, що містяться в нормах права, набуває реального значення лише за умови втілення їх у конкретних суспільних відносинах.

Особливої актуальності питання реалізації права набули у зв'язку зі стрімкими правовими реформами, що відбуваються в Україні і пов'язані з оновленням та суттєвою зміною чинного законодавства.

Об'єктом курсової роботи виступила сукупність суспільних відносин, які складаються у процесі виконання як однієї з форм правових норм.

Предметом курсової роботи становлять найбільш загальні закономірності структури, ознак та класифікації правових норм у системі соціальних норм як явища об'єктивної правової дійсності.

Мета курсової роботи полягає у комплексному загальнотеоретичному дослідженні юридичного явища «правова норма», яке виступає базисом рішення практичної проблеми підвищення здійсненності юридичних актів в Україні.

Методологічна та теоретична основи дослідження. Методологічну основу роботи склав діалектико-матеріалістичний метод пізнання правової дійсності, поряд з яким були використані загальнонаукові, приватно-наукові та приватно-правові методи.

Так, функціональний підхід допоміг глибше проникнути в сутність феномена норми права. Логічний метод був взятий за основу при виведенні дефініцій основних понять, що використовуються в роботі: «виконання права», «невиконання права», «здійсненність юридичних актів» та ін. Системний підхід дозволив комплексно підійти до дослідження причин та визначенню шляхів вирішення проблеми здійсненності юридичних актів в Україні. Формально-юридичний метод активно використовувався під час роботи з текстами нормативних правових актів.

## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

### 1.1. Поняття та ознаки правових норм

Правові норми є особливим різновидом соціальних норм. Як і інші соціальні норми, наприклад, моральні, етичні тощо, правові норми регулюють суспільні відносини, упорядковують їх та пропонують варіант суспільно корисної поведінки, який підтримується заходами соціального примусу. Будучи специфічним регулятором громадських відносин, право водночас виступає їх додатковим регулятором, воно виникає, коли інші регулятори з різних причин неспроможні ефективно регулювати відповідні відносини [21, с. 43].

Специфічна сфера регулювання права передбачає, що він створює власне-юридичні явища, інститути, дефініції. Так, законодавство створює суб'єкти права, наділяє органи державної влади функціями, встановлює реєстраційні та судові процедури, форми документів тощо. Право виходить з норм моралі, релігії, людського життя, етики, етикету.

Норми права можуть містити приписи, ідентичні приписам інших регулятивних систем, але як тільки припис стає правовим, його зміст наділяється у форму, що відповідає правилам юридичної техніки, і вона вже функціонує саме як юридичне правило [21, с. 30].

Правова норма – це сукупність відносин, виражена у вигляді владного розпорядження, що регулює суспільні відносини і має такі специфічні ознаки, що виділяють їх з інших соціальних норм: нормативністю, системністю, загальнообов'язковістю, формальною визначеністю і представницько-зобов'язуючим характером. Вони також забезпечуються примусовою силою держави, містяться у формах права та мають особливу структуру.

Сучасна вітчизняна, та й не тільки вітчизняна, теорія права, на жаль, належним чином не поглибилася в ці поняття. Правове регулювання норм

права інтерпретується формально, поза зв'язком з сутністю права, сучасним праворозумінням, «замикається» тільки на його «предмет», ігноруючи «сферу» і «об'єкт».

В юридичній літературі правове упорядкування позначається поняттями: «правове регулювання», «правовий вплив», «механізм правового регулювання». В сутнісному плані це тотожні поняття, хоча при відповідному термінологічному тлумаченні їх можна і розрізняти, виокремлюючи, зокрема, механізм правових норм [25, с. 36].

Механізм правових норм у системі соціальних норм – це система правових засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права».

Всім, мабуть, ясно, що правового регулювання без правового впливу немає і бути не може так само, як і немає правового впорядкування при відсутності його механізму. Найбільш же адекватним поняттям, що відбиває даний процес, є «правові норми».

Окремі правознавці у зв'язку з цим зазначають: «правова норма – це різноманітний процес практичного здійснення правових вимог у діяльності тих чи інших суб'єктів.

Ідея процедурності дотримання забороняючих норм права, як форми їх реалізації, взагалі позбавлена сенсу. Виокремлюють такі ознаки поняття «правова норма»:

- 1) вказівка на об'єкт реалізації (норма права);
- 2) вказівка на мету реалізації;
- 3) вказівка на практичні дії (діяння, діяльність) суб'єктів реалізації;
- 4) вольовий характер дій під час реалізації норм права;
- 5) вказівка на забезпеченість державою процесу й результату реалізації права.

Реалізація правової норми розуміє «втвілення приписів правових норм в правомірній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Її можна розглядати як процес і як кінцевий результат» [20, с. 52].

Правова норма це відносини, які здійснюються завдяки закріпленню за учасниками цих відносин (окремими громадянами, установами, організаціями) певних прав і обов'язків.

## 1.2. Правова норма як одне із ключових понять теорії права

Зараз праворозуміння стає популярною темою, внаслідок чого сучасні інтерпретації сутності права дуже часто страждають надмірною абстрактністю, занадто віддалені від правової реальності і тому малопридатні для реалізації основного призначення права – упорядкування суспільних відносин.

У методологічному контексті ця проблема виглядає наступним чином: задекларовано необхідність відмовитися від панівної довгий час монополії значить її подолання; останнє стане можливим лише за умови заповнення утвореної прогалини певними знаннями, які можуть стати основою відновлення методологічних підходів до дослідження права в суспільстві [19].

Правові норми є частиною системи соціальних норм, але відрізняються тим, що встановлюються чи санкціонуються державою і забезпечуються її примусовою силою. На відміну від інших соціальних норм (моральних, звичаїв, корпоративних, релігійних), правові норми є загальнообов'язковими, формально визначеними і мають юридичну силу для всіх, хто перебуває на території держави.

На підставі вищевикладених понять, правова норма у системі соціальних норм включає в себе такий основоположний аспект, яким є правомірна поведінка суб'єктів права – будь-які вчинки учасників суспільних відносин повинні бути засновані на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними. Тобто “дозволено все, що не заборонено законом”. Непорушення заборон (пасивна поведінка), в свою чергу, дає можливість безперешкодній реалізації прав і свобод інших суб'єктів права.

В аксіологічному аспекті реалізація являє собою задоволення, здійснення у визначеній правовій формі інтересів і потреб держави та інших суб'єктів права. Оскільки реалізація права відбувається у діях суб'єктів, то

те, чи реалізується норма, чи ні, здебільшого залежить від соціальних властивостей даної норми.

Саме ці властивості визначають і характер дії суб'єкта у тих випадках, коли норма не реалізується: або вона ігнорується, і не здійснюється жодних дій, чи здійснюється варіант поведінки, що порушує норму.

У зв'язку з цим, в юридичній літературі розглядалися різноманітні властивості, якості правових норм. Робилися вдалі спроби визначення інтегративних якостей норм права, які так чи інакше сукупно відображають усі інші соціальні і юридичні їх властивості [18, с. 54].

Правові норми — це первинний елемент, з якого складається вся «основа» права як нормативного регулятора. Будучи елементом системи права в цілому, норма права сама володіє системністю, має певну внутрішню структуру. Як справедливо відзначається в літературі, згідно з правовою нормою «характеризує цільність, єдиність, інакше її важко було б виступати в ролі загальнообов'язкового виконання, доступного і понятного багаточисленним виконавцям».

Традиційно структура норми права у системі соціальних норм трактується як особе розташування, порядок, сукупність стійких взаємозв'язків елементів, об'єднаних у мовну форму і видами правових норм.

Ключові відмінності правових норм від інших соціальних норм:

- **Джерело створення:**

Правові норми створюються або санкціонуються державою, тоді як моральні норми — суспільством, релігійні — церквою, а корпоративні — громадськими об'єднаннями.

- **Забезпечення:**

Дія правових норм забезпечується державою, яка може застосовувати санкції за їх порушення, зокрема через правову відповідальність. Інші соціальні норми підтримуються громадським впливом, внутрішнім переконанням, осудом тощо.

- **Обов'язковість:**

Правові норми обов'язкові для всіх суб'єктів у межах держави, незалежно від їхнього бажання. Сприйняття інших соціальних норм є добровільним.

- **Формалізація:**

Правові норми мають чітко визначений, формальний зміст, що закріплений у законодавчих актах, тоді як багато інших соціальних норм є неписаними (наприклад, звичаї) або закріплені в статутах організацій (корпоративні норми).

- **Сфера поширення:**

Правові норми діють лише в межах держави, тоді як інші соціальні норми (наприклад, релігійні) можуть поширюватися поза державними кордонами.

## РОЗДІЛ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ

### 2.1. Види та способи правових норм у системі соціальних норм

Проблема реалізації правових норм - це теоретико-методологічна проблема, оскільки її розв'язання потребує дослідження динамічної, функціональної і, отже, головної сторони сутності права. Вона включає в себе правотворчість і правореалізацію; починається з категорії «правове регулювання» і конкретизується в поняттях «предмет», «сфера», «об'єкт» правового впливу.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за загальною редакцією В. Бусела не містить трактування терміна «реалізація» як складової усіх трьох словосполучень і відсилає користувачів до слова «реалізувати». Останнє несе у собі подвійне смислове навантаження [19, с. 12]:

- 1) здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя;
- 2) переводити на гроші, продавати.

Зважаючи на предмет дослідження, з-поміж двох вищенаведених трактувань цього терміна допустимим у плані подальшого аналізу є лише перше.

Правові норми у системі соціальних норм - це об'єктивно обумовлене і об'єктивно необхідне, що охороняється державою соціально справедливе, системне впорядкування поведінки людей як носіїв суспільних відносин шляхом точного визначення кола учасників правових відносин, їх юридичних прав, обов'язків і гарантій з метою забезпечення соціального прогресу [1, с. 69].

Реалізація правових норм у системі соціальних норм не можна ототожнювати із законодавчою регламентацією, яке в силу багатьох обставин може бути несправедливим, волюнтаристським, що не відповідає об'єктивно обумовленим потребам. Це - аномальне регулювання. Воно неминуче «йде»,

скасовується життям і замінюється таким упорядкуванням, яке адекватно відображає об'єктивні вимоги. «розкривається» в процесі впливу права на «предмет», «сферу», «об'єкт» правом упорядковуваних [2, с. 125].

Загальновизнано, що предметом реалізації правових норм у системі соціальних норм є суспільні відносини, і це в самій загальній постановці правильно. При цьому слід уточнити, що право впорядковує не всі суспільні відносини, а тільки пізнані, найбільш важливі, які потребують надання їм правової авторитету і підконтрольні суспільству, державі. У права і держави одна і та ж мета - забезпечувати рух суспільства по шляху соціального прогресу. Однак досягається вона правом і державою по-різному: держава управляє суспільством, а право регулює поведінку людей [17, с. 98].

В реалізації правових норм у системі соціальних норм лежить в основі політичного, організаційного, ідеологічного, морального, психологічного та інших способів державного управління.[5, с. 63].

Форми та значення реалізації норм права є одним з видів громадського регулювання. Аналіз найбільш значущих особливостей норм права у системі соціальних норм дозволяє зробити акцент на наступних з них:

- правове регулювання норм права я за допомогою загальнообов'язкових для виконання норм права; є державним регулюванням; держава не тільки вводить (Встановлює або санкціонує) юридичні норми, а й надає їм таким чином загальнообов'язкову силу;

- спирається на можливість застосування примусової сили держави в разі невиконання особами його наказів;

- пов'язане з впливом певного механізму, що охоплює всю сукупність юридичних засобів; юридичні норми, індивідуальні державні веління, правові відносини і акти психічних відносини суб'єктів до права - все це в тій чи іншій мірі характеризує єдиний, діючий узгоджений механізм правового регулювання; певну систему також утворюють всі юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється правове регулювання.

Виходячи з вищевказаного визначення, стає очевидною неоднорідність і нерівнозначність розглянутих елементів [3, с. 33].

З аналізу зазначених визначень та викладених поглядів зроблено наступний висновок, що процедура досягнення мети тлумачення має бути наступною: граматичне тлумачення – телеологічне тлумачення – з'ясування відповідності сутності змісту правової норми принципам права – системне тлумачення – спеціально-юридичне тлумачення – логічне тлумачення – функціональне тлумачення – історичне тлумачення – повторне застосування процедури тлумачення при отриманні нових даних.

Застосування запропонованої процедури тлумачення сприятиме попередженню, подоланню та усуненню частини проблем практичного тлумачення норм права та відкриє шлях до підвищення ефективності законодавства, зростання його значення в реформуванні українського суспільства, зменшенні скарг до Європейського суду з прав людини (Україна знаходиться на першому місці по кількості скарг на державу від її громадян до Європейського суду з прав людини [4]) та, як наслідок, до більш надійного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Реалізація права як процес може бути охарактеризована з об'єктивної і суб'єктивної сторони. З об'єктивної сторони вона являє собою удосконалювання визначеними засобами у відомій послідовності, у терміни й у місці, передбачених нормами права правомірних дій. Із суб'єктивної сторони реалізація права характеризується відношенням суб'єкта до реалізованих правових вимог, його установками і волею в момент здійснення дій, що наказуються.

Він може бути зацікавленим у реалізації права, здійсненого чи боргу зі страху несприятливих наслідків. Але головне в цьому процесі — скрупульозне проходження образу дій, умовам місця і часу їхнього здійснення. Реалізація не відбудеться, якщо одне яке-небудь з обов'язкових умов буде порушено.

Загальнообов'язковий характер норм права, їх формальна визначеність та забезпеченість державним впливом слугують як запорукою того, що зведені у державну волю фундаментальні положення природного права адекватно відобразяться у правовій свідомості кожного суб'єкта, так і орієнтиром для втілення цих положень у правомірній поведінці задля досягнення мети правового регулювання суспільних відносин.

Форми та значення реалізації правових норм у системі соціальних норм є одним з видів громадського регулювання. Аналіз найбільш значущих особливостей норм права дозволяє зробити акцент на наступних з них:

- правове регулювання правових норм я за допомогою загальнообов'язкових для виконання норм права; є державним регулюванням; держава не тільки вводить (Встановлює або санкціонує) юридичні норми, а й надає їм таким чином загальнообов'язкову силу;
- спирається на можливість застосування примусової сили держави в разі невиконання особами його наказів;
- пов'язане з впливом певного механізму, що охоплює всю сукупність юридичних засобів; юридичні норми, індивідуальні державні веління, правові відносини і акти психічних відносини суб'єктів до права - все це в тій чи іншій мірі характеризує єдиний, діючий узгоджений механізм правового регулювання; певну систему також утворюють всі юридичні засоби, за допомогою яких здійснюється правове регулювання.

Виходячи з вищевказаного визначення, стає очевидною неоднорідність і нерівнозначність розглянутих елементів.

Поняття правових норм у системі соціальних норм охоплює кілька методів впливу на поведінку суб'єктів права. І. За складністю і спрямованістю дій суб'єкта: о проста, безпосередня (без участі держави) - додержання, виконання, використання; о складна, опосередкована (за участю держави) - застосування.

Способи безпосередньої реалізації правових норм у системі соціальних норм:

II. Форми реалізації правових норм залежно від юридичного забезпечення:

через загальні правовідносини - реалізація норм права на загальних умовах безпосереднього наділення певних осіб суб'єктивними юридичними правами та обов'язками як учасників правовідносин [6, с. 29].

Тут не потрібні додаткові юридичні факти, крім наявності суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що виникають на підставі норми права, загальної для всіх осіб, котрі підпадають під її дію (право громадян на судовий захист);

через конкретні (індивідуальні) правовідносини - реалізація норм права, що потребує, крім загальних умов наділення певних осіб суб'єктивними юридичними правами й обов'язками як учасників правовідносин, ще й наявності конкретних юридичних фактів, котрі зазвичай мають індивідуалізований характер (конкретні правовідносини договору постачання передбачають, крім наявності суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, ще й додаткового юридичного факту - акту про постачання товару однією стороною іншій на умовах договору).

III. Форми реалізації правових норм залежно від кількості суб'єктів: о індивідуальна - самостійне здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків без вступу у правовідносини з іншими суб'єктами (особиста участь у виборах);

колективна - можливість реалізувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки лише колективним шляхом (місцевий референдум може бути проведений за вимогою не менше половини народних депутатів від загальної кількості місцевої ради).

IV Форми реалізації правових норм залежно від ступеня активності:

1) активна - суб'єкт права здійснює активні дії. Способами активних дій є використання дозволів (прав) або виконання обов'язків (участь у мітингах і демонстраціях та інші конституційні права);

2) пасивна - суб'єкт права утримується від здійснення певних дій, за які встановлюється юридична відповідальність. Способом пасивних дій є дотримання заборон, а також використання дозволів (прав). Пасивна форма реалізації норм права властива також для дозвільних норм, що закріплюють фізичні й духовні права і свободи особи (право на життя, честь, гідність, особисту недоторканність, свободу світогляду тощо).

V Форми реалізації правових норм залежно від порядку реалізації:

1) добровільна - суб'єкт права самостійно і добровільно реалізує норми, що надають йому дозволи (права), покладають на нього обов'язки і заборони (тобто здійснюється трьома способами - дотриманням заборон, виконанням обов'язків і використанням дозволів (прав) [7, с. 12];

2) примусова - суб'єкт права здійснює покладені на нього обов'язки у примусовому порядку (тобто здійснюється одним способом - виконанням обов'язків, лише частково - дотриманням заборон).

VI. Форми реалізації правових норм залежно від визначеності у часі:

- 1) негайна (взяття під варту злочинця);
- 2) тривала строкова (обов'язок наймача квартири вносити оплату у визначений термін);
- 3) тривала безстрокова (обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги).

## 2.2. Спеціалізовані правові норми у системі соціальних норм

Зважаючи на полісемічність слова «право» та однозначність у підході до розуміння словосполучення «норма права» (якщо не брати до уваги приписи нетипового характеру, що не мають властивостей класичних норм права (спеціалізовані норми права), а також різні погляди вчених з приводу суб'єкта, від якого можуть походити ці правила поведінки – лише від уповноважених державних органів чи й інших суб'єктів права), вважаємо більш вдалим і коректним уживання терміна «реалізація норм права» для словесного позначення поняття, що відображає правовий феномен втілення приписів правових норм у правомірній поведінці право-дієздатних суб'єктів[12, с. 97]

В сучасних умовах розвитку суспільства спеціалізація виражається в різних сферах життєдіяльності людини.

Основними проявами спеціалізації окремих явищ у правовій системі є:

- а) спеціалізація суб'єктів права, в тому числі державних органів, підприємств та установ;
- б) спеціалізація юридичної діяльності;
- в) спеціалізація законодавства [22]
- г) спеціалізація норм права в механізмі правового регулювання як об'єктивний напрям розвитку системи юридичних засобів, що відображає рівнозначний інтенсивний процес у різних соціальних сферах і спрямований на врахування особливостей суспільних відносин, упорядкування яких здійснюється функціонально визначеним видом норм права.

Завдяки пізнавальним можливостям спеціалізації норм права поглиблюється розуміння природи останніх, що дозволяє вирішити проблему „правового статусу” таких юридичних явищ як нормативні дефініції, принципи, презумпції та ін.

Ураховуючи спеціалізацію норм права в механізмі правового регулювання, поряд із двома основними видами юридичних норм (правоустановчі, або регулятивні, та правоохоронні) виділяється третій – спеціалізовані норми права [13, с. 87].

Отже, специфіку правових норм не можна оцінити без з'ясування їх місця і ролі в загальній системі соціальних норм.

Соціальні норми за своєю природою означають певний стандарт поведінки. Норма - це міра позитивної, суспільно корисної поведінки, спрямована на досягнення мети соціального регулювання. Соціальні норми регулюють неабиякі, а найтипівіші суспільні відносини.

Наукові напрацювання, що стосуються природи спеціалізованих норм права, запропоновано розглядати за такими основними напрямками: по-перше, осмислення загальнотеоретичної сутності спеціалізованих норм права; по-друге, дослідження окремих видів спеціалізованих норм права; по-третє, висвітлення галузевих особливостей спеціалізованих норм права.

Нами з'ясовано, що окремі види спеціалізованих норм права вивчаються в контексті опрацювання інших правових явищ, зокрема нормативно-правових приписів певних видів або типів, нетипових (нестандартних) нормативних приписів, вихідних (відправних, первинних) норм права, спеціалізованих (нетипових) норм права, відправних нормативних установлень, когнітивних правил законодавства та ін

На підставі проведеного дослідження встановлено, що спеціалізованим нормам права притаманні загальні (родові) та специфічні (видові) ознаки.

Відповідно до загальних ознак спеціалізовані норми права є вольовими правилами; відповідають визнаній у суспільстві мірі свободи, рівності та справедливості; встановлюються чи санкціонуються державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості; мають обов'язковий характер; є формально визначеними; гарантуються державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості всіма правовими засобами, включаючи можливість

застосування примусу, а також є юридично цілісними та логічно завершеними. [22, с. 48].

До специфічних ознак спеціалізованих норм права відносяться: по-перше, функціональна спрямованість, з одного боку, на субсидіарне (допоміжне) впорядкування суспільних відносин (зовнішній напрям дії), а з іншого – на забезпечення єдності (інтегративності) та одноманітності (уніфікованості) дії механізму правового регулювання (внутрішній напрям дії); по-друге, підвищений ступінь загальності; по-третє, переважно опосередкована форма реалізації; по-четверте, зовнішня об'єктивація здебільшого на початку формально-юридичного джерела права, насамперед, нормативно-правового акта [14, с. 65].

Таким чином, під спеціалізованими нормами права слід розуміти обов'язкові, формально визначені, цілісні та логічно завершені правила підвищеного рівня загальності, що відповідають визнаній у суспільстві мірі свободи, рівності та справедливості, встановлені чи санкціоновані та гарантовані державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості з метою субсидіарного впорядкування суспільних відносин і забезпечення єдності (інтегративності) та одноманітності (уніфікованості) дії механізму правового регулювання.

Структура спеціалізованих норм права – це сукупність чітко визначених елементів, що у процесі взаємодії забезпечують функціональну самостійність цього виду норм права. Обґрунтовано доцільність застосування двохелементного підходу до внутрішньої будови спеціалізованих норм права, що дозволяє виявити умови та порядок їх функціональної взаємодії з іншими юридичними нормами.

Послідовний аналіз відмінних рис та внутрішньої будови елементів норми права (гіпотези, диспозиції та санкції) сприяє розвитку теоретичних уявлень про норму та правові регулятори.

У свою чергу вдосконалення юридичних знань у цій галузі сприяє науково обґрунтованому тлумаченню багатьох правових конструкцій на

практиці, що дозволяє об'єктивніше поглянути на процеси конструювання норм та розвитку правових інститутів. Все це свідчить про важливість дослідження структури норми права для пізнання механізму впливу правових регуляторів на поведінку суб'єктів. Найважливішим елементом норми, що надає державно-правову значущість відносин суб'єктів, є гіпотеза [15, с. 54].

У наукових дослідженнях, присвячених її вивченню, нерідко зазначається, що «проблема гіпотези — це проблема реалізації дії норми права, проблема умов виникнення, зміни та припинення правовідносин».

У юридичній літературі під гіпотезою, зазвичай, розуміється структурний елемент, який би конкретні життєві обставини (умови), за наявності чи відсутності яких реалізується норма; елемент норми права, що вказує на умови її дії (час, місце, суб'єктний склад тощо); частина норми, що містить інформацію про те, коли і за яких обставин вона діє; елемент норми права, в якому визначені ті юридичні факти, за наявності яких може виникнути і діяти правило поведінки [16].

Вимога необхідності наявності деяких ознак (властивостей, якостей, характеристик) міститься в гіпотезі і може пред'являтися як до самої абстрактної обставини, і до його суб'єктного складу чи об'єкту [12, с. 45].

При аналізі гіпотези є важливим, що юридичні наслідки (виникнення, зміна, припинення прав, обов'язків та інших первинних правових засобів) породжують не умови, перелічені в гіпотезі, а юридичні факти. Юридичні факти є доконаними умовами, тобто які знайшли втілення у житті. Дана обставина дозволяє говорити про норму як модель, реалізація якої повною мірою залежить від суб'єктів права.

Необхідним аспектом розгляду є визначення ознак норм права, що суттєво відокремлюють їх від інших видів соціальних норм, а саме: норма права це первинна клітинка права, яка відноситься до нього як частина в цілому.

Право в об'єктивному розумінні бачиться незчисленною безліччю норм, незалежно від того, ким та в якій формі вони встановлені, тобто

системою юридично формалізованих правил поведінки. норма права (правова норма) та об'єктивне право в цьому контексті співвідноситься як частина та ціле; правова норма пов'язана з державою. норми права встановлені або санкціоновані державою, тобто містяться в прийнятих державними органами відповідно до їх компетенції актах, або встановлені іншим способом в порядку, визначеному державою. отже, норма права є загальнообов'язковим правилом поведінки людей в суспільстві. вона виступає в якості однакового масштабу та рівної міри свободи для всіх та кожного, хто опинився у сфері її дії; це правило поведінки, що визначає модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів, яка відповідає інтересам суспільства та держави.

Завдяки нормі суб'єкти можуть визначати правомірність чи протиправність своєї поведінки. Зміст норми складають права – як можливість вчиняти правомірні дії для реалізації власних інтересів; обов'язки – як необхідність виконання необхідної поведінки та заборони як необхідність утримання від вчинення дій певного роду; норми права поширюються на чітко визначену сферу суспільних відносин. норми права мають владний, загальний характер та діють багаторазово. норма права завжди характеризується формальною визначеністю, тобто обов'язковим відображенням у відповідному офіційному акті держави. внутрішня визначеність правової норми полягає в змісті, обсязі прав і обов'язків, чітких вказівках на наслідки її порушення. Зовнішня визначеність полягає у тому, що будь-яка норма закріплена у статті, главі, розділі офіційного документа, тобто, у нормативно-правовому акті.

Характер викладення змісту норм права – чіткість, визначеність, фіксованість. форма фіксації норм права – здебільшого у вигляді спеціальних нормативно-правових актів (закони, укази, постанови, накази тощо), які наділені загальнообов'язковою силою. правові норми гарантуються державою, можливістю застосування засобів примусового впливу.

Щодо норми права засоби-умови, по-перше, використовуються для досягнення поставлених законодавцем цілей, зокрема, їх реалізація призводить до певних юридично значимих наслідків (наприклад, виникнення, зміни, припинення прав та обов'язків); по-друге, є одним з основних елементів механізму правового регулювання; по-третє, засоби-умови встановлюються позитивним правом задля забезпечення (захищеності) юридично значимих взаємодій суб'єктів.

### 2.3. Правові норми – правила поведінки

Правова норма в науковій і навчальній юридичній літературі визначається неоднозначно.

Варто підкреслити, що в юридичній науці існує ряд понять, які тим чи іншим чином пов'язані із здійсненням правових приписів у поведінці, діяльності суб'єктів права [17, с. 12].

Мова йде про такі поняття, як реалізація норм права, правореалізація (реалізація права), здійснення права (норм права), дія права, правове регулювання, правомірна поведінка, законність, правопорядок. Під реалізацією норм права в юридичній літературі розуміють фактичне здійснення правових приписів у поведінці, діяльності (бездіяльності) суб'єктів права.

Розвиток сучасної цивілізації обумовив становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства, засобом суспільного управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей та реалізації їх прав та інтересів.

Одні автори під правовою нормою розуміють встановлення правових норм і їх здійснення, підпорядкування їм відповідних суспільних відносин, внесення в них порядку шляхом направлення поведінки їх учасників; інші – всі форми впливу права на свідомість і поведінку людей в ім'я досягнення цілей державної влади; треті розмежовують правове регулювання і правовий вплив як більш широке поняття, ніж регулювання, що включає в себе і ідеологічний вплив; четверті виключають з правового регулювання так зване саморегулювання (правомірна поведінка) [19, с. 109].

Світоглядні основи щодо визнання людини, її прав і свобод є вищою цінністю, забезпечення верховенства права у всіх сферах суспільних відносин, це актуалізує потребу осмислення значущості права як складової життєдіяльності суспільства та соціалізації особистості, універсального

способу впорядкування суспільних відносин та рішення актуальних соціальних проблем.

Тільки за цих умов право може стати критерієм гуманітарної спрямованості та соціальної ефективності державної діяльності, сприяти становленню повноцінних інститутів як правової держави, так і громадянського товариства, належного забезпечення та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Втім, всі ці установки вимагають опрацювання на рівні відповідних теоретичних концепцій, що у правовій сфері передбачає нагальну необхідність оновлення системи юридичних послуг знань, насамперед подолання теорією права звичних уявлень про соціальне призначення права, характерні риси правового впорядкування суспільних відносин, стереотипів нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Адже протягом значного періоду у вітчизняній теорії права існувало «табу» на спроби подолати розуміння права, знеособленого та очищеного від будь-яких змістовних соціальних характеристик, по суті спрощеного та зведеного практично до механістичного підходу.

Зараз праворозуміння стає популярною темою, внаслідок чого сучасні інтерпретації сутності права дуже часто страждають надмірною абстрактністю, занадто віддалені від правової реальності і тому малопридатні для реалізації основного призначення права – упорядкування суспільних відносин.

У методологічному контексті ця проблема виглядає наступним чином: задекларовано необхідність відмовитися від панівної довгий час монополії значить її подолання; останнє стане можливим лише за умови заповнення утвореної прогалини певними знаннями, які можуть стати основою відновлення методологічних підходів до дослідження права в суспільстві.

### РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ: ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ І ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Системність права пов'язана із системністю його норм. Цей зв'язок має внутрішню, наприклад, мікросистемність освіти, і зовнішню вираження. Внутрішня системність певної норми права полягає в її будові, якісно заданій структурі [18, с. 72].

Саме структура може створювати і підтримувати зв'язок норми права з іншими нормами в рамках системи права, вона здатна зберегти стійкість правової норми, впливати на швидку і повну зміну регулятивного змісту всього правового субінституту або інституту права, структура норми права спрямована як на системну єдність моделі поведінки, так і на конкретний регулятивний результат, тобто, структура певної правової норми задає і відображає поведінку суб'єктів права.

Неможливо вивчати структуру системи права без урахування будови її первинних елементів. Сучасні підходи до розуміння організації соціальних систем призводять до того, що необхідною ланкою є структура, що забезпечує «зв'язок будови в системі».

Вдосконалення чинного законодавства, що регулює процес застосування норм права органами виконавчої влади, безумовно, вирішило би цілу низку проблем (тобто формальне планування роботи зі зверненнями громадян, відсутність більш реального моніторингу роботи із застосування норм права органами виконавчої влади, а також доволі численні порушення у реєстрації звернень громадян), проте водночас поставило би нові запитання, які швидкого вирішення і теоретичного забезпечення [20].

Тож у цьому контексті важливого значення набуває не лише питання поняття й особливостей процесу застосування норм права самими органами виконавчої влади, а й питання ефективності застосування норм права

органами виконавчої влади, формування шляхів удосконалення практики застосування норм права органами виконавчої влади [15].

Таким чином, незважаючи на значне вивчення питань механізму реалізації норм права, все ж існує нагальна потреба у фундаментальному дослідженні як теоретичних, так і практичних проблем правозастосування в діяльності органів виконавчої влади у нашій країні на сучасному етапі. Також варто акцентувати увагу на тому, що багато в чому виконання поставленого завдання залежить від наукового забезпечення даної тематики, що передбачає однозначність розуміння співвідношення понять «застосування норм права» та «реалізація норм права».

Загалом процесуальна форма застосування норм права зумовлює форму процесуального доказування суб'єкта, а це не що інше, як юридичні правила, установлені законодавцем для суб'єкта застосування норм права та, зокрема, суб'єктів доказування і зорієнтовані на реалізацію законодавчої волі у кожному певному правовому спорі у визначеному правовому порядку. Водночас ключовим моментом у розумінні самої природи застосування норм права є організаційно-правові відносини, які становлять зміст процесу застосування норм права [21, с. 65].

Соціальні норми характеризуються також еталонною функцією, яка сприяє утвердженню в свідомості людини певних ідеалів поведінки, що не дозволятимуть вчиняти порушення правил і забезпечуватимуть активну участь індивіда у житті суспільства. Вона означає, що соціальні норми здійснюють внутрішнє встановлення поведінки людини, яке відповідає загальним правилам.

Сучасна Україна характеризується низьким рівнем як правової, так і політичної культури, що проявляється в тотальній керованості судової гілки влади та правоохоронних органів певним колом політичної еліти держави, систематичних утисках основних прав і свобод людини та громадянина, небажанні людей дотримуватися законів держави або взагалі відсутності віри в силу закону і в спроможність відстояти свої права в судах без так званих

«додаткових аргументів» у вигляді гарно відпрацьованих корупційних схем і «благодійних пожертвувань», у недовірі до правоохоронних органів.

На тлі цього побутує низький рівень політичної культури, а саме: небажання реальних змін у державі, поблажливе ставлення до професійних помилок політиків і надання їм з боку громадян усіляких «авансів» тільки через те, що хтось із топ-політиків є «харизматичним», «мстивим» або «просто хорошою людиною».

Все це вимагає переосмислення концепції провадження державою політики невтручання в розвиток і формування політичної та правової культури, а отже, і політико-правових відносин у суспільстві.

Проаналізувавши правозастосування як одну із форм правореалізації, варто підкреслити, що воно відрізняється від других форм реалізації права тим, що засновується на методі державно-владного припису компетентного органу, — дана теза виступає основоположною в обґрунтуванні природи правозастосування.

Наразі ведуться дискусії з приводу договірного застосування норм права, проте нами не підтримується ця позиція, адже наявність спеціально уповноваженого компетентного суб'єкта застосування норм права є однією з ознак правозастосовної діяльності загалом.

## ВИСНОВКИ

У нормах права в системі соціальних норм присутні ознаки єдиної і цілої системи, але у той час, її можна розглянути як відокремлений елемент права. Над нормами працювали як вчені, так і саме суспільство. Причому з розвитком суспільства та суспільних відносин розвивається та синтезується сама норма права. Як і будь-який інший предмет, норми права теж мають свою структуру. Структура правової норми є важливим та основним елементом системи права.

Вона чітко вказує з яких частин складаються норми і які взаємопов'язані. Важливими є й елементи структури норми права – це гіпотеза, диспозиція та санкція. Гіпотеза містить вказівки на життєві обставини, завдяки яким набуває чинності другий елемент норми права – диспозиція. Диспозиція, своєю чергою, є основною частиною норми, що містить у собі заходи можливої чи належної поведінки суб'єктів громадських відносин. Тлумачення права будучи юридичною наукою, займає особливе місце у правореалізаційному процесі, без нього цей процес був би досить утрудненим.

Також важливість тлумачення норми права підтверджено історично юридичною практикою. Ми визначили, що існують як офіційні, так і неофіційні види тлумачення норм права. Теоретична значимість полягає в розширенні уявлення про основні елементи норми права, проведено аналіз особливостей способів тлумачення норм права, сформульовані висновки можуть бути використані при подальших дослідженнях структури та способів викладу норм права.

Таким чином, незважаючи на значне вивчення питань механізму реалізації норм права в системі соціальних норм, все ж існує нагальна потреба у фундаментальному дослідженні як теоретичних, так і практичних проблем правозастосування в діяльності органів виконавчої влади у нашій країні на сучасному етапі.

Також варто акцентувати увагу на тому, що багато в чому виконання поставленого завдання залежить від наукового забезпечення даної тематики, що передбачає однозначність розуміння співвідношення понять «застосування норм права» та «реалізація норм права».

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. (дата звернення: 21.10.2022)
2. Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8484> (дата звернення 14.06. 2022).
3. Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXIII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Весняні юридичні читання – 2023». 20 квітня 2023 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. 444 с.
4. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.
5. Шемшученко Ю. С. Актуальні проблеми філософії права. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8484> (дата звернення 14.06. 2022).
6. Ясинок М.М. Судове тлумачення та судова правотворчість: поняття та взаємодія. Матер. міжнар. наук-практ. проф. «Сучасності наукові дослідження представників юридичної науки-прогрес законодавства України майбутнього». Дніпро 10-15 січня 2022 р. С. 39.
7. Письменна О. П. Праксеологія праворозуміння в різних умовах суспільного буття. Право та державне управління. 2018. № 1. Т. 2. С. 25–29.
8. Кобко-Одарій В.С. К 55 Основи права : навч.-метод. посібн. / Кобко-Одарій В.С. Львів : ПП "Видавництво "БОНА", 2023. 64 с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).
9. Дроздовський Л. Перспектива введення в Україні судового прецеденту як джерела права. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.phpd&sd=1601> Sshow=newsSnewsid=120594 (дата звернення: 15.02.2023).
10. Полякова О. С. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект : автореф.

дис. ... д-ра наук з держ. упр. 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2018. 36 с.

11. Рабінович П. Праворозуміння «природне» та «легістське»: неминучість співіснування. URL : [http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc\\_id=1256588](http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1256588) (дата звернення 14.06.2022р.)

12. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.

13. Рябовол Л. Праворозуміння як наукова проблема: деякі тенденції сучасного етапу дослідження Актуальні проблеми правознавства. 2019. Вип. 1 (17). С.17–22.

14. Колиба М. М. Трансформація праворозуміння в контексті творення нових суспільних та державних відносин / М. М. Колиба // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. — Т. 1. — С. 36-38

15. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01.Одеса, 2011. 22 с.

16. Теорія держави і права в схемах та таблицях: навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — К.: «Хай-Тек Прес», 2020. — 296 с.

17. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

18. Оніщук І. І. Принцип юридичної визначеності (legal certainty) у рішеннях Конституційного Суду України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 5. С. 60-67. DOI : <https://doi.org/10.32886/10.32886/instzak.2021.05.07>.
19. Саско О. Тривалий час: оціночне поняття у ст. 146 Кримінального кодексу України. Історико-правовий часопис. 2020. № 1 (15). С. 109–113. DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2020-1/207>
20. Шутак І. Д. (2021). Юридична техніка нормативно-договірної правотворчості. Науковоінформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила. № 11 (23). С. 55–64. DOI: 10.33098/2078-6670.2021.11.23.55-64.
21. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. М. С. Кельмана. Тернопіль : ТОВ «Тернограф», 2018. 804 с
22. Дучимінська Л. М. Про деякі змістовні елементи діяльності Пенсійного фонду України як суб'єкта запобігання злочинам. Jurnalul juridic national: teorie i practica/ 2019. № 6(40). С. 148–150.
23. Дучимінська Л. М. Принципи діяльності Пенсійного фонду України як суб'єкта запобігання злочинам. Вісник пенітенціарної Асоціації України. 2019. № 1(7). С. 118–124.
24. Дучимінська Л. М. Роль і місце Пенсійного фонду України у системі суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням. Правовий часопис Донбасу. 2022. 3 №(80). С. 42–46.
25. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.